

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

МОТУЗ Василь Михайлович

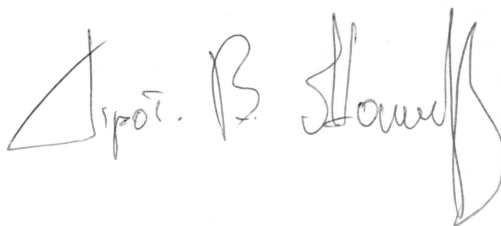
УДК 94 (477.7):261.8“1819/1896” П. Лебединцев

**РЕЛІГІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКА, НАУКОВА ТА
АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО
ПРОТОІЄРЕЯ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА (1819 – 1896 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Др. В. Мотуз

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та філософії історії факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
ДРОБОТ ІВАН ІВАНОВИЧ,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, факультет філософської освіти і науки, декан.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
НІКІТІН ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ,
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, ректор;

кандидат історичних наук
ГУРЖІЙ ІВАННА ОЛЕКСАНДРІВНА,
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, науковий співробітник відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій.

Захист відбудеться «30» червня 2017 р. о 12:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «30» травня 2017 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Т.А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Повернення до проблеми національної самоідентифікації як перспективи входження рівноправним партнером у світовий культурний простір вимагає пильної уваги до минулого, коли в українському суспільстві спостерігалися перші інтенції до самостійності. У ході відновлення української державності важливе значення має вивчення історії церкви як вагомого чинника, що впливає на самовизначення українців як окремої національної, культурної та політичної спільноти. З огляду на це віддаємо належне особистостям, які були рушійною силою цих процесів. Духовне життя України ґрунтується на глибоких релігійних традиціях. Суспільство, незважаючи на тривалий ідеологічний тиск, змогло зберегти притаманну йому духовність та релігійний потенціал.

Процес вивчення духовної культури нерозривно пов'язаний з завершенням періоду войовничого атеїзму й відновленням інтересу суспільства до Православної церкви, з якою тісно пов'язані формування та розвиток національної культури, традицій, активізація творчих контактів. У даному контексті слід зауважити, що зацікавленість визначними церковними постатями пов'язана з суспільною переоцінкою особистості.

Актуальність теми пов'язана зі зміною акцентів щодо Православної Церкви, яка тривалий час розглядалась лише як об'єкт благодійності. Натомість просвітницька та наукова діяльність Православної Церкви вивчалась лише в контексті державної і громадської парадигми, що не дозволяло повною мірою висвітлити її особливості. Таким чином, вибір теми дисертаційного дослідження зумовлений необхідністю розв'язання важливої наукової проблеми, пов'язаної з вітчизняним історико-релігійним напрямком, як частини загальної історії України.

Одним з видатних діячів Православної Церкви в минулому був протоієрей Петро Лебединцев (1819–1896). Великий інтерес у дослідників викликає, перш за все, його різностороння особистість та широкий спектр охоплених протоієреєм Петром Лебединцевим сфер діяльності. За життя він був послідовним проповідником православної віри в Україні в умовах впливу католицизму та зародження сектантства, науковцем, філософом, громадським діячем, котрий охоплював багато сторін життя Київської єпархії. Окрім того, П. Лебединцев був знаним натхненником та розповсюджувачем ідей просвітництва у православному Києві. Водночас багатогранність його особистості залишається маловідомою для широкого загалу. Тому одним із завдань, яке стоїть перед дослідниками історії України, зокрема Української Православної Церкви, є повномасштабне та всебічне вивчення діяльності протоієрея Петра Лебединцева в релігійно-просвітницькій, науковій та адміністративній сферах. Саме в цих напрямках його діяльність була найбільш плідною, сприяла розвитку Православної Церкви та утвердженню християнських цінностей тогочасного суспільства.

Посилює актуальність дисертаційної роботи відсутність комплексного наукового дослідження, присвяченого діяльності протоієрея Петра Лебединцева. З огляду на це проблема дисертаційної роботи вимагає проведення спеціального цілісного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота «Релігійно-просвітницька, наукова та адміністративна діяльність київського протоієрея Петра Лебединцева (1819–1896 рр.)» входить до плану науково-дослідних робіт кафедри історії та філософії історії факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за темою «Державницьке, суспільно-політичне життя та освіта в Україні» та затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (26 квітня 2016 р., протокол № 10).

Мета дисертаційної роботи полягає в науковому комплексному дослідженні на основі архівних джерел та опублікованих матеріалів особливостей релігійно-просвітницької, наукової та адміністративно-правової діяльності протоієрея Петра Лебединцева (1819 – 1896 рр.) та його ролі в релігійному та суспільному житті Київської єпархії.

Досягнення мети передбачає **розв'язання** таких *завдань*:

- проаналізувати стан наукового дослідження діяльності протоієрея Петра Лебединцева в українській та зарубіжній історіографії, дослідити наповненість її джерельних досліджень;
- виявити чинники впливу на формування світогляду, морально-етичну та громадську еволюцію протоієрея Петра Лебединцева;
- висвітлити основні напрямки, особливості організації та результативність просвітницької діяльності протоієрея Петра Лебединцева;
- дослідити основні напрямки та зміст наукової діяльності протоієрея;
- розглянути співпрацю П. Лебединцева з різноманітними громадськими та державними організаціями;
- вивчити адміністративно-правову діяльність протоієрея Петра Лебединцева та дослідити його вплив на реформування церковного судочинства;
- визначити внесок П. Лебединцева в розвиток релігійного та суспільного життя Київської єпархії.

Об'єктом дослідження є суспільне, соціокультурне, церковно-громадське життя в Україні в другій половині XIX ст.

Предметом дослідження є діяльність протоієрея Петра Лебединцева в релігійно-просвітницькій, науковій й адміністративній сферах та загальний його внесок у розвиток релігійного і соціокультурного життя Київської єпархії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1819 – 1896 рр. – період життя Петра Лебединцева. Для кращого розуміння мети та ідей протоієрея, умов формування його особистості в роботі здійснюються історичні екскурси в родовід Лебединцевих та історію родини.

Територіальні межі дисертації охоплюють територію Київської єпархії, що на той час збігалася з межами Київської губернії. Такий вибір був продиктований тим фактом, що життя та діяльність протоієрея Петра Лебединцева була зосереджена в межах єпархії та спрямована на розвиток саме цього регіону.

Методологічна основа дисертації базується на таких принципах: об'єктивності, історизму, науковості, системності, діалектики, суспільного принципу міжконфесійної толерантності, християнського гуманізму.

Реалізація поставлених завдань стала можливою завдяки використанню загальних, наукових, спеціальних засобів вивчення історичного процесу, а також засобів історіографічного та джерелознавчого аналізу (здійснено зовнішню та внутрішню критику історичних джерел з проблеми дослідження) та джерелознавчого синтезу (дав можливість сформувати сукупність наукової перевіреної інформації, яка стала матеріалом аналітичного дослідження), джерелознавчої евристики (дало змогу здійснити пошук необхідної інформації та відбір достовірної інформації).

У процесі вирішення дослідницьких завдань були застосовані такі **методи**: загальнонаукові (описовий, аналізу та синтезу, порівняльний) і спеціально-історичні, зокрема конкретно-пошуковий (систематизація та аналіз джерел з проблеми), проблемно-хронологічний (розчленування теми роботи на кілька напрямків, кожен з яких розглядається в хронологічній послідовності), порівняльно-історичний (виявлення особливостей розвитку початкової шкільної освіти), історико-генетичний (еволюція ставлення П. Лебединцева до інших конфесій впродовж життя), історико-статистичний (дослідження кількісних показників щодо освітнього рівня в початкових школах), персоналізації (визначення особистого внеску протоієрея в національно-культурний розвиток України), історичної ретроспекції (аналіз впливу родинних традицій на формування світогляду П. Лебединцева). На основі застосування конкретно-історичного методу вдалося реконструювати малодосліджені факти життя протоієрея Петра Лебединцева, дослідити його участь в релігійно-просвітницькій, науковій та адміністративній діяльності, участь у роботі вищих законодавчих органів у межах Київської єпархії. Метод персоналізації дозволив визначити місце та роль протоієрея П. Лебединцева в розвитку суспільно-політичної думки України ХІХ ст. Використання історико-аналітичного методу сприяло об'єктивному аналізу подій суспільно-політичного, наукового та культурного життя України ХІХ ст., їх впливу на формування світогляду, еволюцію ідейних позицій, громадсько-політичної та науково-творчої діяльності протоієрея Петра Лебединцева.

У роботі використано міждисциплінарний підхід з застосуванням складових релігієзнавства і соціології.

Теоретичне значення роботи визначається тим, що дисертація є першим в історичній науці узагальнюючим, комплексним дослідженням життєвого шляху, основних складових релігійно-просвітницької, наукової та адміністративної діяльності протоієрея Петра Лебединцева. До наукового обігу

вперше залучено значну архівну інформацію, проаналізовано бібліографію праць про діяча, здійснено комплексний аналіз епістолярної спадщини церковного діяча. На основі архівних документів уточнено і відтворено цілісну картину релігійно-просвітньої, наукової та адміністративної діяльності протоієрея Петра Лебединцева в період становлення української національної свідомості, особливою сторінкою якого була трансформація церковних стосунків, їх більша інтеграція в суспільне життя тогочасного українського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше:

- здійснено історіографічний аналіз рівня розробки досліджуваної теми, охарактеризовано інформаційний потенціал дослідження;
- визначено чинники впливу на еволюцію світогляду Петра Лебединцева;
- проаналізовано громадську та публіцистичну діяльність протоієрея;
- з'ясовано роль П. Лебединцева в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель, взаємини з тодішніми громадськими та політичними діячами, його редакційно-видавничу та журналістську діяльність;
- розкрито участь протоієрея в українських національних процесах в роки українського національного відродження в середині XIX століття.

удосконалено та доповнено:

- джерельну базу за рахунок матеріалів приватного листування;
- дослідження релігійно-просвітницької та адміністративно-правової діяльності протоієрея Петра Лебединцева.

отримали подальшу розробку:

- вивчення ролі та місця діяльності протоієрея Петра Лебединцева у період українського національного відродження у 2-й пол. XIX століття;
- дослідження напрямків і змісту науково-дослідницької діяльності П. Лебединцева.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що фактичний матеріал та отримані щодо внеску П. Лебединцева в розвиток релігійного та суспільного життя в Київській єпархії висновки можуть бути використані для узагальнюючих досліджень з історії України, всесвітньої історії, біографістики, археології, краєзнавства, історії церкви, історії освіти в XIX ст., етики, журналістики, підготовки навчальних курсів для вищої та середньої шкіл, спеціальних розробок у галузі міжнародних відносин та релігійно-освітньої політики держави. Матеріали роботи можуть бути застосовані в процесі релігійно-етичного виховання громадян України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації доповідалися та отримали схвалення на 8 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях і круглих столах, зокрема «Заснування Київської Митрополії та християнізаційні впливи на Русі–Україні за часів Великого князя Київського Оскольда: 1150 років» (Київ, 2012); «Духовні цінності християнства в українській культурі: віхи тисячоліть» (Київ, 2013);

науково-практичній конференції «Сучасні вектори розвитку художньої освіти в умовах формування нової культурної реальності в суспільстві» (Київ, 2015), науково-теоретичній конференції з міжнародною участю «Дискурсивний вимір сучасного мистецтва: діалог культур» (Київ, 2016), науковому круглому столі: «Шляхи подолання релігійного розколу та об'єднання Церков в Україні» (Ужгород, 2013), всеукраїнських конференціях: «Українська регіоніка у контексті діалогу культур: теоретичний та прикладний виміри» (Київ, 2013); «Філософія і релігія в просторі сучасної культури» (Київ, 2014); «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс» (Київ, 2015), звітних науково-практичних конференціях викладачів, докторантів, аспірантів кафедри історії та філософії історії НПУ імені М.П. Драгоманова (2015–2017 рр).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено в 6 одноосібних наукових публікаціях. Серед них 5 статей у фахових виданнях МОН України, одна з яких опублікована у науковому збірнику, що індексується міжнародними науково-метричними базами даних.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями дослідження, логікою розкриття теми та побудована за хронологічно-проблемним принципом. Рукопис складається зі вступу, чотирьох розділів (8 підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних архівних джерел та наукової літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 257 сторінок, з них основного тексту – 177 сторінок, список використаних джерел та літератури – 71 сторінка (724 найменування). Додатки становлять 20 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт і предмет дисертаційної роботи, хронологічні та територіальні межі, сформульовано мету і завдання дослідження, окреслено наукову новизну і практичне значення, подано інформацію про апробацію одержаних результатів, публікації та структуру роботи.

У першому розділі «**Історіографія та джерельна база**» проаналізовано стан наукової розробки теми, джерельну базу дослідження, обґрунтовано його методологічні засади.

Історіографію роботи було поділено на три групи за проблемно-хронологічним підходом: 1) дореволюційна історіографія (друга половина XIX ст. – 1917 р.), 2) дослідження радянських часів (1917–1991 рр.), 3) сучасна історіографія (1991–2017 рр.). Праці першої групи досліджень дозволяють визначити основні концептуальні підходи до тлумачення ролі протоієрея П. Лебединцева в розвитку Православної Церкви в Україні та його участь у становленні українського національного відродження. Діяльність протоієрея П. Лебединцева розглядається насамперед через призму суспільних процесів, які відбувались на українських землях, зокрема на території Київської єпархії.

Історіографія проблеми дослідження представлена, перш за все, працями, що стосуються часів його перебування на різних посадах в Київській єпархії. Перші публікації, присвячені протоієрею П. Лебединцеву, написані істориками І. Гордієвським¹, В. Науменком² Ф. Титовим³, які знали його особисто, а тому є найповнішими та найгрунтовнішими дослідженнями життя цієї непересічної постаті в Україні.

Грунтовним життєписом протоієрея Петра Лебединцева є його біографія, складена священником Іоанном Гордієвським, яка була опублікована на сторінках «Київських єпархіальних відомостей» у п'яти номерах у 1897 р.⁴ Цінність цієї публікації полягала в тому, що автор зібрав спогади сучасників протоієрея, котрі знали його за життя, і звернув увагу на моральні аспекти біографії. Окрім того, І. Гордієвський детально описав дитинство П. Лебединцева, період його навчання у Богуславському духовному училищі, Київській духовній семінарії та Київській духовній академії. Окремо слід виділити роботи М. Грушевського, Д. Дорошенка та І. Огієнка, у яких досліджено вплив протоієрея Петра Лебединцева на національні, міжконфесійні й соціокультурні процеси в Україні в другій половині XIX ст.⁵

Прихід до влади більшовиків та встановлення марксистсько-ленінської ідеології в суспільстві, яка передбачала в тому числі й атеїстичну пропаганду, практично унеможливили об'єктивні дослідження з історії Православної Церкви та її визначних діячів. Висновки науковців того часу базувались в основному на засадах реакційності церкви й виходили передусім із шкідливості і навіть ворожості церковного життя як явища соціального порядку, як частини експлуаторського класу. До таких досліджень слід віднести роботи істориків релігії радянського періоду Є. Грекулова, Е. Лисавцева, В. Ушакова⁶. Серйозною перешкодою в справі вивчення

¹ Гордієвський І. Памяти Кафедрального протоієрея Петра Гавриловича Лебединцева // Киев. епарх. ведомости. №5, 6, 7, 9, 1897. – С. 250-262, 297-310, 341-353, 426-438, 524-538

² Науменко В. Петр Гаврилович Лебединцев (некролог). // Киев. старина. № 7-8, 1897. – С. 329-343.

³ Титов Ф. Протоієрей П. Г. Лебединцев. Некролог // Исторический вестник. № 4. 1897. – С. 613-623.; Титов, Ф. Свящ. Киево-Софийский Кафедральный протоієрей Петр Гаврилович Лебединцев (21 декабря 1819 – 3 декабря 1896). – Труды КДА. – 1897 - №1. – С. 133

⁴ Гордиевский И. Памяти Кафедрального протоієрея Петра Гавриловича Лебединцева / И. Гордиевский // Киев. епарх. ведомости. №5, 6, 7, 9, 1897. – С. 250-262, 297-310, 341-353, 426-438, 524-538

⁵ Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський. – К. : Освіта, 1992. – 192 с.; Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу / Д. Дорошенко. – Берлін, 1940. – 69 с.; Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви. У 2-х кн. / І. Огієнко. – К.: Україна, 1993 – т. 1, 2. – 284 с.

⁶ Грекулов Е. Ф. Церковь, самодержавие, народ (2-ая половина XIX – начало XX в.) / Е.Ф. Грекулов. – М.: Наука, 1969. – 184 с.; Лисавцев Э. И. Критика буржуазной фальсификации положения религии в СССР / Э.И. Лисавцев. – М.: Мысль, 1975. – 320 с.; Ушаков В. М. Православие в XX веке. Критика модернизма и фальсификации идеологии современной Русской православной церкви / В. Ушаков. – Алма-Ата, 1968. – 296 с.

державно-церковних відносин у радянські часи була обмеженість джерельної бази через закритість архівів. Натомість важливим джерелом інформації є дослідження, які розглядають історію церковних, державних та земських шкіл, присвячені вивченню становлення народної освіти в Наддніпрянській Україні, підготовки вчительських кадрів, розвитку освіти в окремих регіонах. З-поміж них вирізняються дисертаційні дослідження В. Борисенка з проблем початкової освіти в пореформений період⁷ та Н.Заволоки, у якій розкрито питання становлення загальноосвітньої школи⁸. Лише з початком політики «перебудови» формується нова історіографічна школа, представлена численними роботами найрізноманітнішого масштабу: від журнальних публікацій до значних узагальнюючих досліджень. Фундаментальний прорив у науково-дослідній діяльності співпав зі святкуванням 1000-річчя хрещення Русі. Серед тогочасних досліджень відзначимо роботи М. Кириченка⁹ та Ю. Розембаума¹⁰, присвячені вивченню проблеми свободи совісті в СРСР. Помітним явищем кінця 1980-х рр. став вихід збірки «На шляху до свободи совісті», в якій такими провідними дослідниками, як А. Абдулгані, Т. Рябіковою були позначені нові напрямки вивчення історії відносин влади і церкви¹¹. Слід відзначити високий ступінь об'єктивності у вивченні історії церковного життя у дослідженнях науковців української та російської діаспори, зокрема І. Власовського¹², Н. Тальберга¹³, Г.Флоровського¹⁴, О. Шмемана¹⁵. Цінні відомості щодо розвитку освіти в Україні, зокрема і в пореформений період, представлені в ґрунтовному дослідженні С. Сірополка¹⁶.

Із здобуттям Україною незалежності та зникненням цензури починають з'являтися об'єктивні дослідження з історії православної церкви та її видатних представників. Публікуються монографічні дослідження та узагальнюючі колективні праці з даної тематики, джерелознавчі публікації, дослідження з проблем інституційного розвитку православної церкви та правового статусу духовенства. З-поміж них варто виділити дослідження Г. Надтоки¹⁷,

⁷ Борисенко В. И. Сельское начальное образование на Левобережной Украине в 60-х – 90-х гг. XIX в.: Дис.... канд. ист. наук: 07.00.02. – Киев, 1976. – 215 с.

⁸ Заволока Н. Г. Общеобразовательная школа Украины в конце XIX – начале XX ст.: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук / Н. Г. Заволока. – К., 1972. – 25 с.

⁹ Кириченко М.Г. Свобода совести в СССР / М.Г. Кириченко. – М.: Мысль, 1985. – 200 с.

¹⁰ Розенбаум Ю.А. Советское государство и церковь / Ю.А. Розенбаум; Отв. ред. Б.М. Лазарев. – М.: Наука, 1985. – 174 с.

¹¹ На пути к свободе совести: [Сборник]. – М.: Прогресс, 1989. – 493 с.

¹² Власовський І. Нариси історії Української православної церкви у 4 т.; 5 кн. / І. Власовський. – К.: Либідь, 1998. – Т. 3: XVIII–XX ст. – 1998. – 559 с.

¹³ Тальберг Н. История Русской церкви / Н. Тальберг. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2004. – 924 с.

¹⁴ Флоровский Г. (прот.) Пути русского богословия / Г. Флоровский. – Париж: УМСА-PRESS. – 1983. – 600 с.

¹⁵ Шмеман А. Исторический путь православия / А. Шмеман. – Париж: УМСА-PRESS. – 1989. – 390 с.

¹⁶ Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.

¹⁷ Надтока Г. М. Православна церква в Україні: соціально-релігійний контекст (1900 – 1917 рр.) / Г. М. Надтока. – К.: Знання, 1998. – 271 с.

О. Сагана¹⁸, Н. Шип¹⁹. Серед робіт, присвячених визначним персоналіям православної церкви, слід назвати працю К. Крайнього²⁰, який використовує дані, зібрані І. Гордієвським.

У переліку сучасних зарубіжних праць з історії церкви найбільш узагальнюючими є роботи російських дослідників О. Єршової та М. Нікольського²¹.

Аналіз літератури засвідчує поступову зміну пріоритетів дослідницької роботи в галузі просвітницької діяльності православного духовенства. Так, у фундаментальній праці В. Перерви щодо розвитку церковних шкіл в Україні розглянуто і питання просвітницької, освітянської й громадської діяльності П. Лебединцева²². На окрему увагу заслуговує праця В. Денисенка «Часопис "Киевские епархиальные ведомости" в історії національно-духовного життя України (1861–1918 рр.)» за науковою редакцією І. Дробота, одним з ключових аспектів якої є аналіз біографічних публікацій журналу²³. Для вивчення впливу реформ на українське суспільство та соціальне становище окремих його верств значний інтерес становлять роботи І. Гуржій²⁴ та Ю. Нікітіна²⁵.

У новітній українській історіографії висвітлюються проблеми історії освіти в Україні в цілому та в її окремих регіонах. З-поміж них виокремимо наукові дослідження В. Борисенка²⁶, В. Перерви²⁷, Т. Стоян²⁸ та ін.

У цілому, аналіз історіографії дозволяє дійти висновку про відсутність спеціальних праць, в яких обрана нами для дослідження тема була б предметом самостійного наукового вивчення. Цим і зумовлено звернення до її дослідження.

Джерельну базу дисертації складають архівні матеріали, збірники опублікованих документів і матеріалів, у тому числі статистичні довідники,

¹⁸ Саган О. Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / О. Н. Саган. – К.: Знання, 2004. – 912 с

¹⁹ Шип Н. А. Православна церква у державотворчому процесі: Від часів Київської Русі до утворення УНР / Н. А. Шип. – К., 1997. – 17 с.; Шип Н.А. Організаційно-правові засади діяльності Київської духовної академії / Н. А. Шип. – К.: УДУФМТ, 2008. – 48 с.

²⁰ Крайній К. К. Історики Києво-Печерської лаври ХІХ - початку ХХ століття / К. К. Крайній. - К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2000. - 240 с.

²¹ Ершова О. П. Старообрядничество и власть / О. П. Ершова. – М.: Уникум-центр, 1999. – 202 с.; Никольский Н. История русской церкви / Н. Никольский. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 604 с.

²² Перерва В. С. Церковні школи в Україні (кінець ХVІІІ – поч. ХХ ст.): забутий світ / В. С. Перерва. – Біла Церква: вид. О. Пшонківський, 2014. – 576 с.

²³ Денисенко В.А. Часопис "Киевские епархиальные ведомости" в історії національно-духовного життя України (1861–1918): Історичний огляд, редактори, систематичний покажчик видання / В.А. Денисенко; Наук.ред. І.І. Дробот. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – 692 с

²⁴ Гуржій І. О. Купецтво Києва та Київщини ХVІІ–ХІХ ст. / І.О. Гуржій, О.І. Гуржій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 284 с.

²⁵ Нікітін Ю.О. Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині ХІХ ст.: історичний аспект самоврядування: Монографія / Ю.О. Нікітін; Наук.ред. І.І. Дробот. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. – 328 с.;

²⁶ Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60–90-х роках ХІХ ст. / В.Й. Борисенко. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 161 с.

²⁷ Перерва В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ – початку ХХ ст. / В.С. Перерва. – Біла Церква: вид. О. Пшонківський, 2008. – 672 с.

²⁸ Стоян Т.А. Студентство університетів підросійської України у ІІ половині ХІХ ст. / Т.А. Стоян. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 28 с.

мемуари та епістолярна спадщина, періодичні видання. У дисертації використано матеріали 23 фондів чотирьох архівосховищ України. Частина з них запроваджується в історичній науці автором вперше.

Групу архівних матеріалів склали понад 170 справ, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДАК України) (7 фондів), Державному архіві Київської області (1 фонд), Державному архіві м. Києва (5 фондів), Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (10 фондів). З них понад 40 справ залучено до наукового обігу вперше.

Основний масив опрацьованих документів і матеріалів розміщений у фондах ЦДАК України. Матеріали фонду 127(Київська духовна консисторія) та 182 (Канцелярія Київського Митрополита) містять дані про низку представників духовенства та дозволили висвітлити релігійну діяльність П. Лебединцева. Матеріали фондів Київської духовної академії (ф. 711), Київської духовної семінарії (ф. 712) дають можливість окреслити внесок протоієрея П. Лебединцева в розвиток духовних навчальних закладів Київської єпархії. Дослідження ж документів фонду Києво-Печерської лаври цього ж архіву (ф. 128) дозволяє ширше розглянути різні аспекти релігійно-просвітницької та адміністративної діяльності священнослужителя. Вивчення справ, зосереджених у фондах 442 (Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора), 707 (Управління Київського учбового округу) та 711 (Фонд Київської Духовної Академії) дозволили глибше висвітлити окремі аспекти життєпису та наукової праці П. Лебединцева.

Матеріали фондів Державного архіву м. Києва – Київське Свято-Володимирське братство (ф. 14) та Київський комітет Православного місіонерського товариства (ф. 286) надають можливість простежити керівну роль протоієрея Петра Лебединцева у розвитку місіонерства в підпорядкованій йому Київській єпархії. Визначити внесок священнослужителя в справу збереження та примноження монументальних пам'яток дозволяють матеріали ф. 301 (Комітет зі спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому).

Документи світських установ, які зберігаються у фонді 2 (Канцелярія Київського губернатора) Державного архіву Київської області допомогли проаналізувати вплив державних установ на різні напрями суспільної діяльності протоієрея П. Лебединцева.

Значну цінність для дослідження мають справи Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. Особливо інформативним з-поміж них є ф. 154 (Особисті документи Петра Лебединцева), який складається з 243 одиниць зберігання й містить комплекс матеріалів з життя та діяльності протоієрея періоду 1849 – 1897 рр. Матеріали Архіву Синоду (ф. XIII) цього ж архівосховища дають повне уявлення щодо процесу прийняття церковних рішень, форм їх реалізації та ефективності. Низка документів, що висвітлюють окремі аспекти біографії та наукової діяльності П. Лебединцева, знаходяться у фондах 8 (Фонд Університету Св. Володимира) і 10 (Архів Всеукраїнської Академії наук).

Загалом, архівні документи є основними джерелами стосовно дослідження розвитку церковнопарафіяльних шкіл Київської єпархії в системі урядової освітньої політики царської Росії впродовж 1884–1917 рр., діяльності православного парафіяльного духовенства у сфері початкової народної освіти, а також керівництва цим процесом з боку як центральних, так і єпархіальних місцевих органів влади.

Використані збірники документів і довідкові видання є важливим джерелом для дослідження освітньої діяльності православного духовенства у сфері початкової народної освіти, зокрема протоієрея П. Лебединцева. Найбільш інформативними з-поміж них виявились звіти обер-прокурора Синоду по відомству православного віросповідання, циркуляри та інші директивні документи Синоду, навчальні програми церковнопарафіяльних шкіл, інструкції парафіяльним священикам, історично-статистичні зведення, довідкові книги єпархій, у яких міститься цифровий матеріал, порівняльні таблиці тощо. Беззаперечну цінність серед низки джерел мають некрологи, велику кількість яких було надруковано в 1897–1902 рр. після смерті протоієрея Петра Лебединцева.

Епістолярні джерела, мемуари та щоденники, залучені до дисертації, містять цінну інформацію як щодо обговорення питання становища православної церкви в Україні, так і суто практичних справ вдосконалення становища духовенства в Київській єпархії. Завдяки спогадам рідного брата священнослужителя Андрія дізнаємося про дитячі та юнацькі роки П. Лебединцева.

Значно розширило джерельну базу дослідження використання періодичних видань. Найбільш важливим джерелом інформації з-поміж них став часопис «Киевские епархиальные ведомости», редактором-засновником якого був протоієрей Петро Лебединцев. На його шпальтах містяться не лише офіційні документи Синоду та розпорядження по Київській єпархії, але й дослідження з історії, культури, освіти окремих населених пунктів єпархії тощо. Характерною рисою видання був яскраво виражений місцевий колорит. Крім того великого значення мають літературні, наукові праці та проповіді протоієрея Петра Лебединцева, опубліковані ним на сторінках цього часопису. Значний фактичний матеріал вміщують видання «Церковно-приходская школа», «Киевская старина», «Киевлянин», «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца» та інші.

Таким чином, джерельна база дослідження представлена широким колом архівних і опублікованих матеріалів, є достовірною та достатньо репрезентативною. Вона дозволила комплексно дослідити формування світогляду, а також релігійно-просвітницьку, наукову та адміністративну діяльність протоієрея Петра Лебединцева.

У другому розділі «**Формування світогляду та освітня діяльність протоієрея Петра Лебединцева**» проаналізовано становлення особистості П. Лебединцева, його освіту та педагогічну діяльність.

Основними чинниками, які вплинули на життєві погляди та громадянську позицію відомого священика, стали релігійне виховання, любов батьків, родичів, які показували власний приклад віри в Бога, благочестя та поваги до ближніх.

Родина Лебединцевих походила з давнього козацького роду, однак з часом втратила земельні володіння та жила небагато. Батько Петра, Гаврило Лебединцев, служив парафіяльним священиком спочатку в с. Яблунівка, а згодом – у с. Зелена Діброва на Черкащині, де й народився Петро. Мати – Текла (у дівоцтві – Вакуловська) – була донькою священика. Всього батьки виховували 5 синів, і пріоритет їх розвитку батьки надавали дотриманню релігійних норм, гарній освіті, вихованню поваги до ближніх, суворій дисципліні. Попри скромні статки, родина Лебединцевих жертвувала немалі кошти на церкву, подаючи гарний приклад для молодого покоління.

Початкову освіту П. Лебединцев здобув у церковнопарафіяльній школі с. Зелена Діброва, згодом вступив до Богуславського духовного училища. За відомістю училища за 1829 рік, Петро Лебединцев значився 14-м у списку та характеризувався як здібний учень зі спокійною поведінкою. По закінченню училища в 1833 р. П. Лебединцев уже значився першим у другому розряді та відзначався феноменальною пам'яттю, зразковою поведінкою й нестримним прагненням до пізнання Бога й світу. Після закінчення Богуславського духовного училища П. Лебединцев вступив до Київської духовної семінарії, а згодом – до Київської Духовної Академії. Під час навчання в останній на світогляд П. Лебединцева значною мірою вплинули митрополит Євгеній (Болховітінов) і святитель Філарет (Амфітеатров), які на той час активно підтримували навчальний заклад та давали поштовх для збереження національних традицій у Православній Церкві та в богослужінні.

Після закінчення академії П. Лебединцев обійняв посаду вчителя словесності в Орловській духовній семінарії, а після отримання звання магістра богослов'я – посаду професора, виконував обов'язки помічника інспектора та секретаря семінарського правління.

Вплив православ'я на формування світоглядних, морально-етичних та громадських поглядів П. Лебединцева був не лише всебічним, потужним, але й дуже стійким, який супроводжував його все життя.

Значну увагу пастир приділяв громадській діяльності в освітніх реформаційних процесах шкільництва, здійснивши величезний вплив на реалізацію реформи української світської та церковної освіти. Справа підтримки шкільництва завжди була у центрі уваги протоієрея Петра Лебединцева. Закономірно, що відкриття церковноприходських шкіл в цей період було справою нелегкою, з причини відсутності стабільного фінансування та нестачі кваліфікованих педагогічних кадрів серед священиків. П. Лебединцев докладав чимало зусиль до розвитку освіти в Україні. Його служіння на ниві освіти стало прикладом для священників та громадянської влади у справі подальшого розвитку мережі церковних шкіл. В історії України розбудова шкільництва стала важливим кроком у розвитку не лише церкви та

духовної культури, а й у формуванні та розбудові держави і політичної культури українського народу. З огляду на це не викликає подиву той факт, що православне духовенство з великою повагою ставилося до власної релігійної історії та національної ідентичності. Метою шкільної реформи стало створення саме цілісної освітньої системи від нижчої до вищої школи. Відтепер парафіяльні, повітові, губернські училища та університети являли собою єдину структуру, кожна з ланок якої була пов'язана з попередньою і наступною як у навчальному, так і в адміністративному відношенні. Принципово важливим рішенням було те, що до шкіл усіх ступенів приймалися учні незалежно від їхньої статі, станової приналежності і навіть віку, а навчання було безкоштовним.

Отже, саме родинне виховання в душі глибокої релігійності та любові до ближнього визначили подальшу долю П. Лебединцева як церковнослужителя. Початок його діяльності як освітянина відзначався значним реформізмом і наближенням школи до потреб простого народу.

У третьому розділі «Релігійно-просвітницька та адміністративно-правова діяльність протоієрея Петра Лебединцева» проаналізовано основні напрямки професійної релігійної та управлінської діяльності священнослужителя.

Вагоме місце в діяльності священика посідало реформування української освіти. Варто відзначити, що протоієрей Петро Лебединцев осмислював роль і значення духовно-просвітницького життя найперше як обов'язковий чинник прогресивного розвитку як окремої людини, так і української нації взагалі. Він вважав, що церковна місія просвіти є складовою формування духовного світу людини. На думку П. Лебединцева, знання потрібні людині насамперед для того, щоб якомога краще зрозуміти все, що відбувається у світі, навколо неї і з нею безпосередньо, і вони повинні слугувати перетворенням в інтересах всього суспільства.

Протоієрей надавав значну підтримку духовним навчальним закладам, зокрема Києво-Подільському, Києво-Софійському, Богуславському, Черкаському, Уманському духовним училищам, Київській Духовній Семінарії, Київській Духовній Академії. Завдяки його зусиллям покращувалось духовне й матеріальне становище цих закладів, удосконалювався навчальний процес. Так, Київська Духовна Академія зайняла почесне місце серед інших академічних закладів держави. В академії викладали близько тридцяти професорів, доцентів та лекторів найвищої кваліфікації. Бібліотека академії налічувала близько 40 тисяч томів. На початок 1891 р. Київська єпархія вийшла на перше місце в Російській імперії за кількістю учнів у чоловічих духовних училищах (836 осіб) та семінарії (514 осіб).

Протоієрей П. Лебединцев заснував у єпархії двокласну церковно-вчительську школу при Києво-Михайлівському монастирі, підтримав організацію короткострокових учительських курсів у Києві, брав участь в удосконаленні навчального та виховного процесу.

Велику роль Петро Лебединцев відіграв у створенні та розвитку тогочасних жіночих та чоловічих навчальних закладів духовного й світського спрямування вищої, середньої та початкової ланки, освітніх та наукових товариств, що діяли не лише у Київській єпархії, але й на теренах усїєї тогочасної України. Важливим показником роботи протоієрея стало заснування сільських навчальних закладів початкової освіти, зміцнення їх авторитету та збільшення учнівського контингенту в сільських школах. Протоієрей Петро Лебединцев всебічно сприяв зростанню авторитету жіночої освіти, приділяючи особливу увагу розвитку навчальних закладів духовного спрямування — жіночим училищам, зокрема Київському жіночому училищу духовного відомства. За його ініціативою при ньому були відкриті паралельні класи, які згодом стали Другим Київським духовним училищем. При київських жіночих училищах духовного відомства започатковано дві митрополичі іменні стипендії. Реальним результатом освітніх зусиль П. Лебединцева стало суттєве (на 40%) зростання контингенту учениць в жіночих духовних училищах упродовж 1884 – 1891 рр. (з 348 до 484).

Слід зазначити, що служіння протоієрея Петра Лебединцева не обмежувалось лише справами освіти. Він долучився і до проведення церковних реформ у галузі канонічного права Православної Церкви. Навесні 1870 року його було призначено до заснованого при Св. Синоді спеціальним розпорядженням імператора Олександра II Комітету з реорганізації духовно-судової галузі, який працював до лютого 1873 р. Завдання Комітету полягало в узгодженні духовного суду з громадянським судочинством, реформованим у 1864 р. Протоієрей був у цьому Комітеті одним з небагатьох, хто визнавав необхідність цього кроку. Священик у силу свого таланту та знань знаходить себе в розробці судової реформи. Кафедральний протоієрей бачив всі адміністративно-судові недоліки Духовної консисторії, тому наполягав на розмежуванні адміністративної та судової інституцій. Частково протоієрей Петро Лебединцев втілював у життя свій задум реформування адміністративного апарату православної церкви тільки за часів Київського митрополита Платона (Городецького), який збільшив кількість вікаріїв митрополії та розподілив між ними адміністративні обов'язки. Задуми протоієрея щодо децентралізації влади Духовної консисторії полягали в зменшенні бюрократичної адміністративної та судової тяганини серед православного духівництва та мирян. Сучасники відзначали непохитність його переконань і твердість духу для реалізації поставленого завдання. Зрештою, завдяки наполегливій діяльності протоієрею вдалося повернути на свій бік більшість членів Комітету разом з його головою, тодішнім литовським архієпископом Макарієм (Булгаковим).

Таким чином, послідовна реформаторська діяльність П. Лебединцева сприяла впровадженню шкільної та судової реформ і сприяла зміцненню управління в православній церкві. Завдяки зусиллям протоієрея було здійснено децентралізацію влади в Духовній консисторії, зменшено бюрократичні перешкоди у відносинах духовенства та віруючих.

У четвертому розділі «Освітньо-наукова діяльність протоієрея Петра Лебединцева» досліджена наукова діяльність священника й громадського діяча.

Літературна та наукова діяльність протоієрея була цілковито спрямована на дослідження національної культури та минувшини. Загалом вона відбивала ті процеси та тенденції, які сприяли утвердженню ідеалів християнства. Окрім того, праці протоієрея Петра Лебединцева були в цілому спрямовані на підтримку діячів культури освіти та науки. Слід відзначити, що саме завдяки Петру Лебединцеву відновили існування чимало церковних традицій Київщини, які нагромаджувалися століттями. Протоієрей Петро Лебединцев, як патріот Батьківщини, спрямував свою діяльність на збереження історичної складової православ'я на теренах України. Його статті, що збереглися як в рукописному, так і в друкованому варіантах, завжди носили гострий полемічний характер. Вони були відповіддю на спроби влади привести церковне життя єпархії до світських зразків.

Достатньо активною була науково-археологічна діяльність видатного пастиря. Протоієрей Петро Лебединцев був одним з членів-засновників двох найвідоміших київських історичних товариств – Нестора Літописця, організованого при Київському університеті св. Володимира, і Церковно-археологічного, що діяло при Київській Духовній Академії. На посаді товариша, тобто заступника голови останнього, він перебував з 1874 по 1883 рр., а також з 1889 по 1896 рр. Визнаючи видатну роль протоієрея Петра Лебединцева у формуванні вітчизняної історичної науки, а також в організації народних шкіл у Київській губернії, його було обрано почесним членом Київської Духовної Академії і Київського університету св. Володимира. Серед основних заслуг протоієрея є організація наукового вивчення та реставрація фресок і мозаїк Софії Київської, дослідження церковної історії, зокрема маловідомих її питань часів Київської Русі.

Значний внесок П. Лебединцев зробив у розвиток галузі шевченкознавства. Він виявив нові факти з ранніх років життя митця, дані про поховання Т. Шевченка. Священнослужитель особисто сприяв поховальній процесії поета в м. Києві.

Отже, плідна освітньо-наукова діяльність П. Лебединцева сприяла не лише вивченню недосліджених сторінок з історії церкви, але й відновленню церковних пам'яток м. Києва.

У **висновках** сформульовані загальні результати та підсумкові положення з головних проблем дослідження, основні з яких виносяться на захист. У дисертації здійснено дослідження діяльності Київського протоієрея П. Лебединцева, яке виявилось в узагальненні джерельних досліджень, виявленні чинників формування його світоглядних позицій, висвітленні основних напрямків та результативності релігійно-просвітницької, освітньої, адміністративної та наукової діяльності. Визначено внесок П. Лебединцева в розвиток релігійного та суспільного життя Київської єпархії.

– Аналіз наукової літератури з проблем вивчення історії української церкви, освіти і їх найвидатніших персоналій засвідчив відсутність в

українській та зарубіжній історіографії комплексного наукового дослідження з проблем педагогічної, релігійно-просвітницької, адміністративної та наукової діяльності протоієрея П. Лебединцева. Джерельна база дисертації, представлена архівними джерелами з 4 архівних установ України, документальними збірниками, мемуарами та епістолярною спадщиною, періодичною пресою, є науково достовірною і достатньо репрезентативною для висвітлення багатогранної діяльності П. Лебединцева.

– Основними чинниками, які вплинули на формування світогляду та духовний розвиток П. Лебединцева, були християнські традиції, родинне виховання, оточення, освіта. Великий вплив на еволюцію світогляду протоієрея справили навчальний процес у Київській Духовній Академії, її професорсько-викладацький склад та активна громадянська позиція відомих громадських і церковних діячів, з якими майбутній священник близько спілкувався і співпрацював.

– Достатньо плідною була просвітницька діяльність протоієрея Петра Лебединцева. Вважаючи пріоритетним напрямком своєї просвітньої діяльності сприяння розвитку духовної й світської освіти, протоієрей усіяко підтримував як вищі, так і середні навчальні заклади подібного спрямування, що діяли на території України. Визначаючи одним з пріоритетних напрямів своєї освітньої діяльності сприяння поширенню початкової народної освіти, Петро Лебединцев зробив великий внесок у розвиток церковнопарафіяльних шкіл. Його всебічне опікування полягало у відкритті нових навчальних закладів, розробці апарату благодійної допомоги, який включав громадські товариства, братства, приватних осіб, здійснення заходів для підготовки вчительських кадрів для церковнопарафіяльних шкіл. Окрім того, спадщина Петра Лебединцева в просвітницькій сфері має дуже велике значення для духовно-морального виховання сучасної молоді, освіти й катехізації Православної Церкви.

– Будучи почесним членом багатьох освітніх товариств та установ держави (церковно-археологічного товариства при Київській Духовній Академії, Київської тимчасової комісії впорядкування стародавніх актів, Імператорського товариства любителів стародавньої писемності, Товариства любителів духовної просвіти тощо), П. Лебединцев усіяко підтримував їх літературну та наукову діяльність, надаючи матеріальну підтримку на видання праць та сприяв їх поширенню в межах єпархії.

Важливим напрямком діяльності протоієрея було вивчення історії Київщини. Маючи змогу вивчати документи та архівні матеріали, він проводив величезну роботу щодо вивчення історії рідного краю, яка знайшла відображення в його монографіях і статтях, змістом яких була історія Київщини в цілому і Київської єпархії зокрема. Обіймаючи посади настоятеля тієї чи іншої церкви, протоієрей неодмінно проводив на території святині археологічні розкопки. Ця робота була спрямована на встановлення справжнього віку церковних будівель та особливостей їх побудови, етапів розвитку. Саме завдяки записам протоієрея Петра Лебединцева збереглись

свідчення про фрески на стінах Софійського Собору, які зберігались на стінах до початку ремонту. Вивчення протоіереєм П. Лебединцевим сторінок історії київських церков, проведення ним археологічних досліджень на їх території дозволило зберегти унікальні дані стосовно багатьох об'єктів старовини, втрачених або перебудованих за останні 150 років.

– Плідною була співпраця протоіерея Петра Лебединцева з різноманітними громадськими та державними організаціями. Період діяльності Петра Лебединцева пройшов під знаком кардинальних уніфікаційно-державницьких перебудов в українських землях.

Заважав співробітництву П. Лебединцева з різноманітними громадськими та державними організаціями досить складний та суперечливий період суцільного одержавлення Православної Церкви. Будучи провідником морально-етичних чеснот християнства в різні сфери життя, протоіерей, тим не менш, поклавши в основу будь-якої своєї ініціативи принципи любові до Бога, Церкви й рідної культури, толерантності та рівноправ'я у суспільних відносинах, прагнув духовно вдосконалити українське суспільство.

– Великий вплив справив протоіерей на реформування церковного судочинства. На його думку, оновлення церковного життя, діалог церкви з суспільством і державою сприятимуть всебічному розвитку церковних інститутів та суспільно-політичного життя в цілому. З огляду на це священик наполягав не лише на реформуванні в адміністративно-правовій галузі, але й на модернізації в церковній сфері відносин.

– Впродовж 30-річного перебування на посаді київського кафедрального протоіерея П. Лебединцев суттєво вплинув на розвиток релігійного життя Київської єпархії. Завдяки його діяльності збільшилось грошове утримання парафіяльного духовенства, зросла церковна дисципліна, удосконалився судовий процес у єпархії. П. Лебединцев заснував журнал «Киевские епархиальные ведомости», чим сприяв об'єднанню зусиль духовенства, розвитку культурного життя єпархії, науковому вивченню історії краю. Окрім того, наполеглива робота П. Лебединцева охоплювала й суспільне життя Київської єпархії. Протоіерей проводив активну благодійну роботу, сприяв охороні здоров'я населення, проводив широку соціальну роботу в єпархії.

Перспективою подальшого дослідження є глибше вивчення громадської діяльності протоіерея П. Лебединцева, аналіз його наукового доробку з проблем вивчення історії Православної Церкви в Україні, історії м. Києва та Київщини, взаємодії православ'я та протестантизму (штундизму) на території України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Мотуз В. М. Початковий етап життя Петра Лебединцева: духовно-інтелектуальні аспекти / В.М. Мотуз // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2015. – Вип. 46. – С. 64–69.

2. Мотуз В. М. Роль Петра Лебединцева у відкритті перших церковнопарафіяльних шкіл в місті Біла Церква / В.М. Мотуз // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. –К., 2015. – Вип. 100. – С. 46–50.

3. Мотуз В. М. Роль П. Г. Лебединцева у заснуванні Другого жіночого духовного училища в Києві / В.М. Мотуз // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2015. – Вип. 2. Ч. 4. – С. 3–6.

4. Мотуз В. М. Релігійно-просвітницька діяльність Петра Лебединцева / В.М. Мотуз // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2015. – Вип. 47. – С. 46–49.

5. Мотуз В.М. Історико-краєзнавча діяльність київського протоієрея Петра Лебединцева / В.М. Мотуз // Наукові записки: [збірник наукових статей]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Випуск СХХVI (126). (Серія педагогічні та історичні науки). – С. 240–246.

6. Мотуз В. М. Діяльність протоієрея Петра Лебединцева у реформуванні церковного судочинства Київської єпархії / В.М. Мотуз // Культурологічна думка: щорічник наукових праць. – К.: Інститут культурології Національної академії мистецтв України 2016. – № 9. – С.176–181.

АНОТАЦІЇ

Мотуз В. М. Релігійно-просвітницька, наукова та адміністративна діяльність київського протоієрея Петра Лебединцева (1819 – 1896 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2017.

Дисертація є комплексним дослідженням життєвого шляху, церковної та громадської діяльності протоієрея Петра Лебединцева (1819 – 1896). На основі широкої джерельної бази та наявної історіографії всебічно вивчено релігійно-просвітницьку, наукову та адміністративну діяльність видатного київського пастиря. Простежено особливості реформування ним церковної судової системи, а також вивчено його загальний внесок у розвиток української освіти та церковної просвітницької місії. Встановлено, що діяльність П.Лебединцева є важливою віхою українського духовного життя другої половини ХІХ ст.

Проаналізовано діяльність П. Лебединцева на посаді київського кафедрального протоієрея. Встановлено, що протягом його 30-річної плідної роботи значно активізувалось церковне життя в Київській єпархії, поживавився освітній процес і культурний рух у цілому.

У дисертаційній роботі розкрито не лише маловідомі аспекти життя П. Лебединцева, а й простежено його вплив на громадсько-політичне, освітнє та наукове життя українських земель.

Ключові слова: П. Лебединцев, українська церква, наука, освіта, релігія, реформа, археологія, українське національне відродження.

Мотуз В.М. Религиозно-просветительная, научная и административная деятельность киевского протоиерея Петра Лебединцева (1819 – 1896 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2017.

Диссертация является комплексным исследованием жизненного пути, церковной и общественной деятельности протоиерея Петра Лебединцева (1819–1896). На основе множества источников и имеющейся историографии обстоятельно изучена религиозно-просветительная, научная и административная деятельность выдающегося киевского пастыря. Прослежены особенности реформирования им церковной судебной системы, а также изучен его общий вклад в развитие украинского образования и церковной просветительной миссии. Установлено, что деятельность П. Лебединцева является важной вехой украинской духовной жизни второй половины XIX в.

Проанализирована деятельность П. Лебединцева на должности киевского кафедрального протоиерея. Установлено, что на протяжении его 30-летней продуктивной работы существенно активизировалась церковная жизнь в Киевской епархии, оживился учебно-образовательный процесс, ускорилось культурное движение в целом.

В диссертационной работе раскрыты не только малоизвестные аспекты жизни П. Лебединцева, но и прослежено его влияние на общественно-политическую, образовательную и научные сферы жизни украинских земель.

Ключевые слова: П. Лебединцев, украинская церковь, наука, образование, религия, реформа, археология, украинское национальное возрождение.

Motuz V. Religious and educational, scientific and administrative activity of Kyiv Archpriest Petro Lebedyntsev (1819 – 1896). – The manuscript.

The thesis for a Candidate's scientific degree in historical sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017.

The thesis is dedicated to the complex and comprehensive research of biography, church and civil activity of Archpriest Petro Lebedyntsev. Based on a big amount of sources and historical works, the religious, educational, scientific activity and administrative operations are analyzed. It is ascertained that main factors which influenced on P. Lebedyntsev's formation of world outlook and spiritual advance were traditions of Orthodox Church, parents' upbringing and influence of relatives. The features of reformation of Church judicial system by P. Lebedyntsev are revealed. Archpriest's contribution to the development of Ukrainian education system and church educational mission is shown. The main areas, specific of

organization and results of P. Lebedyntsev's educational activity is found out. Special attention is given to P. Lebedyntsev's role in the foundation and development of church and secular educational institutions for women and men. The Archpriest has a great contribution to the primary, secondary and highest education, to the development of educational and scientific societies, existing not only in Kyiv eparchy, but also all over Ukraine. The result of educational activities of P. Lebedyntsev was an essential growth (up on 40%) of students in women religious schools during 1884 – 1891.

P. Lebedyntsev improved a spiritual and economic conditions of Kyiv Spiritual Academy, its educational process. Due to P. Lebedyntsev's surveillance Kyiv Spiritual Academy took a honourable place among the educational institutions of Russian Empire.

The administrative and legal activity of Archpriest Petro Lebedyntsev is shown and his contribution to the reformation of church justice is examined. P. Lebedyntsev's cooperation with various civil and state organizations is shown. Relied on facts of our study, it is determined, that Archpriest P. Lebedyntsev cooperated with different civil and state organizations in difficult and diverse period of whole establishment of government control over Orthodox Church.

A special attention is given to scientific and archeological activity of Archpriest. P. Lebedyntsev contributed to research and restoration of mosaics and frescos in Kyiv St. Sophia Cathedral, to study of Orthodox Church history during Kyiv Rus period. He made a valuable contribution to the research of Taras Shevchenko's life, facilitated reburial of famous poet. Also P. Lebedyntsev furthered the activity of South-Western Department of Russian Geographic Society and Nestor the Chronicler (Nestor Litopysets) Society. It is found out, that one of the most important Archpriest's activity was a study of Kyiv region history. This ardour was not the main in his life, but having had an opportunity to study archive sources P. Lebedyntsev did a huge work to examine native land's history. Moreover, he wrote articles and monographies, devoted to study of history of Kyiv region in whole and Kyiv eparchy in particular. Having hold an office of a dean of any church, Petro Lebedyntsev made an excavations to examine a historical age of churches, peculiarities of their building and stages of development.

The thesis recalls not only the previously unknown pages of Petro Lebedyntsev's life and activity, but also the Ukrainian movement on the whole and some aspects of state policies of Ukraine.

It is determined that P. Lebedyntsev's activity was an important landmark of Ukrainian spiritual life of the 2nd half of 19th century. It is worth for historical science that ad exemplum of P. Lebedyntsev's life the main problems of Ukrainian culture and civil life is detected.

Key words: P. Lebedyntsev, Ukrainian church, science, education, religion, reform, archaeology, Ukrainian national revival.

Підписано до друку 30.05.2017 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Наклад 100 пр. Зам. № 177

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.